

BATI ÜLKELERİNDE DİN EĞİTİMİ: GENEL BİR BAKIŞ

Prof. Dr. Mustafa KÖYLÜ

Kırgızistan Türkiye Manas Üniversitesi, İlahiyat Fakültesi

mkoylu@omu.edu.tr

Öz

Geçmiş dönemlerde olduğu gibi günümüz Batı dünyasında da dinin önemli bir yeri vardır. Nedeni ise, Batı ülkeleri gittikçe daha çok çoğulcu bir toplum haline gelmektedirler. 1950'lerden beri, farklı din ve kültürel inançlara sahip dünyanın farklı ülkelerinden insanlar Batı ülkelerine göç etmektedirler. Onlar bu ülkelere göç ettiklerinde, kendi dini ve kültürel miraslarını da götürdüler. Böylece, Batı dünyası farklı din ve kültürlerle karşılaşmış oldu. Bu gelişmeler, okul programlarını da etkiledi. Onlar daha önceleri kendi okullarında sadece bir din ya da mezhebin öğretilerini yaparlarken, şimdi, farklı inanç ve uygulamalara sahip yeni nesillerin ihtiyaçlarını da karşılamak zorunda kaldılar.

İşte bu makalenin amacı, Batı ülkelerindeki bu gelişmeleri ortaya koymaktır. Makale üç bölümden oluşacaktır: Birinci bölümde Batı ülkelerindeki dini durum kısaca ele alınırken, ikinci bölümde, ABD, Fransa, Almanya, İngiltere, İtalya ve Norveç gibi ülkelerdeki din devlet ilişkileri incelenecek, üçüncü bölümde ise, devlet okullarında verilen din eğitime ilişkin farklı yaklaşım ve metotlar analiz edilecektir.

Anahtar Kelimeler: Din, Batı Ülkeleri, Din Eğitimi

RELIGIOUS EDUCATION IN THE WESTERN COUNTRIES: A GENERAL OUTLOOK

Abstract

As it was past, religion plays an important place in the world today. The reason is that the western countries are becoming more and more pluralistic societies today. Since 1950's, many people from various countries who have different religious and cultural backgrounds have immigrated to the western countries. When they immigrated to these countries, they have also taken to their religious and cultural heritage to those countries. Thus, the western countries have faced different religions and cultures. These developments have affected to the school programs too. They taught students just one religion or sect at their schools in a confessional manner before facing a new generation, now, they have to meet the needs of new generation who have different faiths and practices.

The aim of this article is to set forth these developments in the western countries. It consists of three parts. While the first section gives brief information about religion in the western countries, the second section examines the relationship between religion and state in some countries including the United States of America, France, Germany, England, Italy and Norway, and it lastly analyses approaches and methods in relation to religious education given at state schools.

Keywords: Religion, Western Countries, Religious Education.

Giriş

Geçmişten günümüze din, tüm toplumlarda çok önemli rol oynamış, hatta zaman zaman devlet yönetiminde en belirleyici bir unsur olmuştur. Meseleye Batı açısından baktığımızda, son birkaç asra kadar, kilise ile devlet el ele birlikte hareket etmiş, eğitimden, siyasete, her alanda din etkin bir şekilde varlığını hissettirmiştir. Ancak Batı dünyasında din alanında gerçekleştirilen bir takım reformlarla, Hıristiyanlık eski gücünü kaybetmeye başlamıştır. Bir de buna din-bilim çatışmasını ve sekülerleşmeyi eklediğimizde, kimi bilim insanları dinin tamamen ortadan kalkacağını bile savunmuştur.

Ancak bu süreçte dinin yerini hiçbir kurum dolduramamış, insanlar tekrar dine farklı yollardan da olsa dönmeye başlamışlardır. Özellikle Batı toplumunun 1950'li yıllardan sonra çoğulcu bir toplum haline gelmesi, beraberinde pek çok dini ve kültürel sorunları da getirmiştir. Özellikle 11 Eylül 2001 tarihin sonra din, güvenlik boyutuyla ön plana çıkmıştır.

Bugün Batı toplumlarında din daha çok bireysel anlamda ön plana çıkmaktadır. Ancak bir taraftan farklı din ve kültürlere mensup insanların bir arada yaşamaları, bir taraftan güvenli bir ortam oluşturulması için, tüm devletler sahip oldukları devlet idaresine göre eğitim sistemlerinde bir şekilde din eğitime yer vermeye başlamışlardır. Her ne kadar tek tip din eğitiminden bahsedilmese bile, ülkelerin gerek siyasi yapısı, gerek demografik gerekse kültürel yapılarına göre din eğitimi verilmeye çalışılmaktadır. Toplumlar artık eskisi gibi tek din ve kültürden oluşmadığından, okullardaki din eğitime ilişkin olarak da farklı yöntem ve metotlar araştırılmaya devam etmektedir.

Din-devlet ilişkileri ve din eğitimi açısından bugün bazı İslam ülkeleri de bir arayış içindedir. Özellikle laik yapıya sahip olan İslam ülkelerinde din eğitimi konusu hala bir sorun olmaya devam etmektedir. Oysa Batı dünyasındaki pek çok ülke laik devlet sistemine sahip olmasına rağmen, okullarda farklı isimler altında ve farklı yaklaşımlara göre din eğitimi verilmektedir. İşte bu makalenin amacı da, din eğitimi konusunda bugün Batı dünyasında yaşanan olaylara bakarak, laik İslam toplumlarında da nasıl bir yol izlenebileceği sorununa ışık tutmaktır.

Makalede önce kısaca Batı dünyasında dini durum ele alınacak, daha sonra, Batı dünyasındaki bazı ülkelerin din-devlet ilişkileri değerlendirilecek, en son olarak da bu ülkelerdeki din eğitime ilişkin geliştirilen yöntemler ve yaklaşımlar incelenecektir.

1. Batı Dünyasında Din

Bugün Batı dünyasında dini durumu, din eğitimi ve din eğitime ilişkin tartışmaları tam olarak anlayabilmek için, çok kısa olarak son birkaç asırlık dönemi özetlemek gerekiyor. Bilindiği gibi, on sekizinci asırdan itibaren Batı dünyasında pozitivist bir düşünce hâkim oldu.

O dönemde ortaya atılan temel iddia şuydu: “Dini inanç ve uygulamalar ilkel, bilim öncesi ve irrasyonel düşünceye dayanmaktadır.”¹ Bu temel iddia da şu hususları içeriyordu: 1) Bilim ve teknoloji ilerledikçe, din kaçınılmaz olarak gerilemek zorundadır, 2) eğitim seviyesi yükseldikçe bireyler, daha az dindar olup, inançla ilgili konulara daha şüpheyile yaklaşacaklar, 3) dini gruplara katılım ya da üyelik, genellikle dini telkinin veya anormal bir psikolojinin sonucudur.² Elbette bu tür inançlar kendiliğinden ortaya çıkmamıştır. Özellikle 18. asırdan beri, sosyal bilimler alanında çalışan pek çok bilim insanı bu tür düşüncelerin oluşmasında önemli katkılar sağlamıştır. Şimdi biz, din ve bilim arasındaki bu ilişkiyi çok kısa olarak, evreler halinde ele alalım.

Bir ilkel düşünce tarzı olarak din: David Hume ve diğer 18. asır filozofları, dini, ilkel düşünce tarzı olarak kabul eden kişilerin başında geliyordu. Bu düşünürlerle göre din, ilkel düşünce dönemine ait bir fenomen olup, kaçınılmaz olarak gerileyecek ve sonuçta modern dünyada tamamen ortadan kalkacaktı. Aslında bu iddia sosyolojinin kurucularından sayılan Auguste Comte tarafından (1896) *The Positive Philosophy*'de geliştirilmiştir. Comte, tarih boyunca meydana gelen kültürel gelişmeleri inceleyerek, en ilkel basamağı “teolojik” veya “dini basamak” olarak tanımladı. Bu basamakta, insan kültürü muhteris kişilerin elinde halüsinasyonel bir şekilde köle olarak tutulmuştur. Birey ve toplumlar, dünya hakkında daha rasyonel bilgilere ulaştıkça, dinin yerini önce felsefe, daha sonra da bilim, özellikle de “tüm bilimlerin kralı” olan sosyoloji alacaktır.³ Auguste Comte, yöntem olarak ateist ama pratik gündelik hayatta Levey Bruhl’ün aktardığına göre, elinden Hıristiyan İlmihalini eksik etmeyecek kadar dindar biri idi. Bu durum ilk filozofların din karşıtı yöntemlerindeki iç tutarsızlığını da göstermektedir.⁴

On dokuzuncu asır ile yirminci asrın ilk dönemlerindeki bilim adamları, sürekli olarak dinin, bilgisiz ve irrasyonel insan düşüncesinden başka bir şey olmadığını tekrarlamışlardır. Gerçekten de bu dönem bilim adamlarının hemen hepsi, “dinin geleneksel şeklinin, yakın gelecekte geçmişe ait bir şey olacağı” konusunda hemfikirdiler. Tabii burada din derken de, Hıristiyanlık adı altında yüzyıllardır baskı ve hegemonyasını devam ettiren Katolik Kilisesinin kastedildiğini hatırlatmamız gerekir. Aslında bu görüşü savunan kişiler, “agnostik veya ateist”lerdi. Onların temel düşüncesi, eğer ilkel dinler, sosyal ve psikolojik fonksiyonlarıyla

¹ Rodney Stark, Laurence R. Iannoccone ve Roger Finke, “Religion, Science, and Rationality,” *The American Economic Review*, vol. 86, no. 2 (May 1996), s. 433.

² Stark, Iannoccone ve Finke, “Religion, Science, and Rationality,” s. 433.

³ Auguste Comte, *The Positive Philosophy* (trs and ed. By Harriet Martineau) London: Bell, 1896, vol II, s. 554, naklen Stark, Iannoccone ve Finke, “Religion, Science, and Rationality,” s. 433.

⁴ L. Levey Bruhl, *Auguste Comte*, (çev., Z. F. Fındıkoğlu), İÜİF Y., İstanbul, 1970, ss. 265, 267-268.

entelektüel bir sapma olarak kabul ettirilebilirse, aynı şekilde yüksek dinler de kolayca önemini kaybedecekti. Bu antropologlara göre dini inanç, boş ve lüzumsuz (absurd) bir şeydi.

Bununla beraber, bilim adamları alan araştırmalarını geliştirdikçe, yukarıda ortaya atılan “ilkel düşünce” fikri tamamen boşa çıkmıştır. Zira hiçbir ciddi sosyolog ilkel kültüre mensup bir üyeye karşılaşmamıştı. Bu bilgilerin tümü bu alanda yazılmış raporlardan ya da çeşitli seyahatlerde elde edilen verilerden yani kütüphanelerden geliyordu. Dolayısıyla, Comte, Herbert Spencer, James Frazer ve Emile Durkheim gibi sosyologlarca kullanılan materyaller, doğru olmayan, son derece yanlış yönlendirici ve çoğunlukla da basit bir ifadeyle uydurma bilgilerdi.⁵ Daha sonraları gerçek antropologlar yetişince, durumun hiç de böyle olmadığı anlaşılmış, artık hiçbir antropolog geleneksel düşünce ya da yerli halk için “ilkel” şeklinde bir isnatta bulunmamıştır.⁶

İrrasyonel seçim olarak din: İlkel düşünce tezinin çürümesi, dinin, bilim öncesi dönemlerin bir özelliği olduğu şeklindeki düşünceyi tamamen ortadan kaldırmamış, antropoloji din düşmanlığının bir kalesi olarak varlığını yirminci yüzyılda da devam ettirmiştir. Örneğin; önde gelen antropologlardan F. C. Wallace 1966 yılında yazdığı bir üniversite ders kitabında, tanrıların öldüğünü ilan ederek şu görüşlere yer vermiştir: “Dinin evrimsel geleceği çöküştür. Tabiatın kanunlarına uymaksızın tabiatı etkileyen doğaüstü varlıklara ve doğaüstü güçlere inanç, erozyona uğrayacak ve sadece ilginç bir hatıra olarak kalacak... kültürel bir özellik olarak doğaüstü güçlere inanç, tamamen ortadan kalkacak; tüm dünyada, bilimsel bilginin yeteri derecede artması ve yayılması sonucu... bu süreç kaçınılmaz olacaktır.”⁷

Bu süreçte sadece antropolog ve sosyologlar değil, bazı psikologlar da dini irrasyonel olarak göstermeye çalışmıştır. Örneğin; Freud’a göre din, “nevroz,” “illüzyon” “zehir,” “uyuşturucu,” ve “yenilmesi gereken çocuksuluktur.” Freud yazılarında, dini ve maneviyatı bir arzu ve hayal ürünü olarak görüp şu görüşlere yer vermiştir: Çocuklar, çocukluk döneminin dehşet verici acizliğinin etkilerinden kurtulmak isterler ve onların kendilerini koruyacak bir figüre ihtiyaçları vardır. Başlangıçta bu koruma rolü, bireyin kendi babası tarafından karşılanır, ancak birey büyüdükçe ve bu acizlik duygusu devam ettikçe, insan daha güçlü bir koruyucuya ihtiyaç hisseder. Bu güçlü koruyucuyu birey, ilahi bir Baba’ya inanmak suretiyle araştırır. Daha sonra aşkın dini tecrübeler, Tanrı veya evrenle olan manevi tecrübeler, bireylerin bu dindarlıkla pekiştirdiği/birleştirdiği yollardır. Bununla beraber, bu araştırmaya ait duygular sadece, çocukların

⁵ Bkz. Stark, Iannoccone ve Finke, “Religion, Science, and Rationality,” s. 433.

⁶ Bkz. Paul G. Hiebert, *Cultural Anthropology*, Grand Rapids, Michigan: Baker Book House, second ed. 1983, ss. 19-53.

⁷ Anthony F. C. Wallace, *Religion: An Anthropological View*, New York: Random House, 1966, ss. 264-265.

kendilerini ve etraflarındaki dünyayı tanımadan önce tecrübe ettikleri, ilkel, “sınırsız kendine tapınma” (limitless narcissism) durumuna yönelik bir gerilemedir.⁸

Dini, çaresizlik hissinden ve kederlerden bir kurtulma aracı olarak gören Freud, dine karşı açık bir şekilde olumsuz bir tutum takınmıştır. Sonuç olarak Freud, dinle ilgili şunları söylemiştir: “Din, yaşamın değerlerini baskı altına alarak gerçek dünyanın resmini aldatıcı bir şekilde bozmaktan ibarettir... Bu bağlamda fiziki olarak çocukluk dönemine itip, onları bir kitle aldatmacısına sürükleyerek din, birçok insanı bireysel seviyede nevroza sevk etmede başarılı olabilmektedir.”⁹

Sadece yirminci yüzyılın ilk çeyreğinde değil, son çeyreğinde, hatta günümüz de bile dine olumsuz bakan kişiler vardır. Örneğin A. Ellis, dinle psikoterapi arasındaki ilişkiden bahsederken, dini inancın duygusal karışıklıkla, irrasyonel düşünceyle, toleranssızlıkla ve hoşgörüsüzlükle ilişkili olduğunu ileri sürmüştür.¹⁰ Yine La Barre Weston da, “tanrı sadece bir şamanın babası hakkındaki rüyasıdır,” diyerek Freudçu yolu izlemeye devam etmiştir.¹¹

Yukarıdaki örneklerde görüldüğü gibi, son birkaç asırdır Batı dünyasında bir taraftan din-bilim çatışması, bir taraftan artan sekülerleşmeyle, dinin kamu alanından tedrici bir şekilde gerileyeceği fikri hâkimdi. Ancak bu eğilim ve temayül son yıllarda tersine dönmüş ve din tekrar önem kazanmaya başlamıştır. Bunun en önemli kanıtı da, adeta sosyal ve fen bilimlerinin beşiği durumunda olan ABD’nin bugünkü durumudur. *ABD’de bilimsel ve teknolojik alanda inanılmaz başarılar elde edilirken, dindarlık seviyesinde bir düşüş değil, aksine önemli bir yükseliş görülmektedir.* Hatta kilise üyeliği ve kiliseye devam bile, bazı psikolog ve sosyologların görüşünün aksine son iki asırda düşüş bir yana, artış göstermiştir. Zira sadece Pazar günleri kiliseye gidenlerin sayısı, bir yıl boyunca profesyonel sporlara devam edenlerin toplam sayısından daha fazla olup, yine Amerika’da, halk tarafından gönüllü olarak desteklenen 500,000 mahalli kilise ve sinagog vardır.¹² Diğer taraftan Batı ülkelerinin gittikçe artan çok kültürlü yapısı da insanların tekrar dine dönmesine katkı sağlamıştır. Zira bu noktada en önemli rolü din üstlenmektedir, çünkü dinler, kültürler arası bir diyaloga zemin oluşturabileceği gibi, kültürlerarası ayrıştırıcı bir faktör de olabilmektedir. Daha önceleri bu konulara değinmeyen pek çok bilim insanı da gittikçe bu alana ilgi duymaya başlamıştır.

⁸ Freud’un bu konudaki görüşleri için bkz. Sigmund Freud, *The Future of an Illusion* (1927), Standard ed. (vol. 21) London: Hogarth Press, 1962, s. 54; *Totem and Taboo* (1913), Standard ed. (vol. 13), London: Hogarth Press, 1962, s. 147.

⁹ Brian J. Zinnbauer ve Kenneth I. Pargament, “Working with the Sacred: Four Approaches to Religious and Spiritual Issues in Counseling,” *Journal of Counseling and Development*, vol 78, no 2, (Spring 2000), s. 163.

¹⁰ Zinnbauer ve Pargament, “Working with the Sacred,” s. 162.

¹¹ Bkz. Stark, Iannoccone ve Finke, “Religion, Science, and Rationality,” s. 434.

¹² Guenter Lewy, *Why America Needs Religion: Secular Modernity and Its Discontents*, Grand Rapids, Michigan: William B. Eerdmans Pub., 1996, s. 65; Stark, Iannoccone ve Finke, “Religion, Science, and Rationality,” s. 435; Michael Cromartie, “Religion and Religious Institutions in the Modern Public Square.” *Avrupa Birliği Sürecinde Dini Kurumlar ve Din Eğitimi, Milletlerarası Tartışmalı İlmi Toplantı*, 17-19 Kasım 2006, İstanbul, ss. 16-17. (Yayınlanmamış metin).

Başta siyasi bilimlerden olmak üzere, sosyolojiden, hukuktan, felsefeden ve eğitimden pek çok bilim insanı, bu alana karşı artan bir ilgi göstermektedir.

Özellikle 11 Eylül, 2001 tarihinden sonra, din çok daha önemli bir hale gelmiştir. Zira dini inançların iyi amaçlar için kullanılabileceği gibi, siyasi amaçlar uğruna da kullanılabilecek önemli bir araç olduğu ortaya çıkmıştır. Oysa dini değerler farklı dinlerin barışçıl bir birlikteliğinin temeli olarak da hizmet görebilir ve diğer insanların dini inanç ve siyasi görüşlerine bakmaksızın, onların da insani haysiyetine saygıyı onaylayabilir. Böylece dinler sivil toplum için bir temel işlev görebilirler. Tübingen Üniversitesinden siyaset bilimci Hasenclever, din eğitimiyle demokratik tutum ve davranış arasında pozitif bir ilişkinin olduğunu, din eğitimine ne kadar az önem verilirse, dini farklılıkların olumsuz anlamda kullanımına ilişkin o kadar çok siyasi sorunların ortaya çıkabileceğini ileri sürmektedir.¹³

Günümüzde dünyanın pek çok ülkesinde din tekrar toplumsal tartışmaların merkezinde yer almaktadır. Zira din bireylerin düşünce ve eylemlerinde ciddi anlamda güçlü bir etkiye sahiptir. Son zamanlarda siyasi ve demografik alanda meydana gelen değişimler de tekrar dinin kamuoyunda yer almasında etkili olmuştur. Bunları şu şekilde sıralayabiliriz: Farklı dini ve kültürel altyapılara sahip kişilerin Batıya göç etmeleri ve bunların hayatında dinin son derece önemli oluşu, Sovyet bölgesindeki devlet destekli ateistik uygulamaların son bulması, dinin uluslararası arenada ön plana çıkması ve Batı toplumlarında dini fanatizm algısı. Böylece din önemli bir sosyal ve siyasi konu/sorun haline gelmiştir. Sonuç olarak bugünün gençliği bir şekilde ya ev ortamında ya okulda ya komşuluk ilişkilerinde ya da medya aracılığıyla dinle karşı karşıya gelmektedir.

Dünyadaki tüm bu gelişmeler sonucunda devlet okullarındaki dini konulara ve din eğitimine ilişkin konular, şimdiye kadar görülmedik bir biçimde uluslararası boyutta tartışılmaktadır. Tartışmalar, din eğitimcilerini olduğu kadar, din eğitiminin dışındaki pek çok kişi ve kurumları da içermektedir. Bunlar arasında siyasetçileri, sivil toplum kuruluşlarını, toplum içindeki diğer grupları vatandaşlık ve kültürler arası eğitimle ilgilenen eğitimcileri de içermektedir. Dine karşı olan bu ilgi kısmen tüm dünya ülkelerini etkileyen 11 Eylül saldırısı ve sonuçlarının bir sonucu olabilir. Avrupa’da bir taraftan kültürler arası farklılıklar ve diğer taraftan bazı ülkelerde yükselişe geçen ırkçılık eylemlerinin artması da bu konuya ilgiyi artırmıştır. Bu ırkçılığın çoğu da Müslüman nüfusa karşı olmaktadır.¹⁴

¹³ Wolfram Weisse, “The European Research Project on Religion and Education ‘REDCo’. An Introduction,” *Religion and Education in Europe: Developments, Contexts and Debates*, Vol. 3, ed. Robert Jackson and others, Waxmann, Münster, New York: 2007, s. 9.

¹⁴ Robert Jackson, “European Institutions and the Contribution of Studies of Religious Diversity to Education for Democratic Citizenship,” in *Religion and Education in Europe: Developments, Contexts and Debates*, Vol. 3, ed. Robert Jackson and others, Waxmann, Münster, New York: 2007, s. 27.

Aslında mesele sadece sosyal ve siyasi boyutu olan bir konu değildir. Günümüz çağdaş eğitim sistemlerinin nasıl olması gerektiğine ilişkin Delors Report (UNESCO, 1996) bu durumu şu ifadelerle dile getirmektedir: “Eğitim bilmeyi öğrenmeyi, yapmayı öğrenmeyi, birlikte yaşamayı öğrenmeyi ve olmayı öğrenmeyi içermelidir.”¹⁵ Din eğitimi de aslında bunların hepsini özellikle de dördüncüyü içermelidir. Zira dinlerin en önemli özelliklerinden birisi de, insanlara kendilerini tanıtarak, hayatın anlamının ne olduğunu bildirmektir. Bu bağlamda din eğitiminin de yukarıda belirtilen eğitimden beklenen hedeflere önemli katkılarının olacağı söylenebilir.

2. Batı Ülkelerinde Din-Devlet İlişkileri

Din-devlet ilişkileri açısından dünya ülkelerine baktığımızda, tek tip din-devlet ilişkisinden bahsetmek mümkün değildir. Zira her ülkenin siyasi, kültürel, etnik ve dini yapısı farklıdır. Ancak meselenin daha kolay anlaşılması için, din-devlet ilişkileri açısından dünya ülkelerini dört grup altında değerlendirebiliriz.

Bunlardan birinci grubu, hem resmi dini olan, hem de hukuk sistemleri dini kurumların kontrolünde bulunan “dini devletler” (12 adet) oluşturmaktadır. İkinci grubu, resmi dine sahip, ama hukuk sistemleri dini kurumlarca kontrol edilmeyen “resmi din”i olan devletlerdir (60 adet). Üçüncü grubu, ne resmi dinleri ne de hukuk sistemleri üzerinde etkin kurumsal dini olan “laik” devletlerdir (120 adet). Dördüncü ve son grubu ise, dine karşı düşmanca politikalar izleyen “din karşıtı” devletlerdir (5 adet).¹⁶

Konuya bu açıdan baktığımızda, Suudi Arabistan ve İran gibi devletlerin “dini devletler” grubunu oluşturduğunu; İngiltere (Anglikan Kilisesi, İskoçya’da Presbiteryen Kilisesi), İspanya (Katolik Kilisesi), İtalya (Katolik Kilisesi), Polonya (Katolik Kilisesi) ve Norveç (Luteran Kilisesi) gibi ülkelerin ise, “resmi dini olan devletler” kategorisine dâhil olduklarını; Çin, Kuzey Kore gibi devletlerin de din karşıtı devletler grubunu oluşturduğunu söyleyebiliriz. Diğer taraftan dünya ülkelerinden çoğunu oluşturan, örneğin ABD, Almanya, Fransa, Avusturya, Belçika, Hollanda ve Türkiye gibi devletlerin de “Laik” devletler grubunu oluşturduğunu görmekteyiz.

Yukarıdaki sınıflamaya ilave olarak Monsma ve Soper de, liberal demokrasi ile yönetilen ülkelerde üç farklı din-devlet ilişkisinin olduğundan bahsetmektedir. Bunlardan birincisi, tarafsız kurumlar (partial establishment) olup, bunların özelliği, söz konusu ülkede

¹⁵ Akt., Jakson, “European Institutions and the Contribution of Studies of Religious Diversity to Education for Democratic Citizenship,” s. 27.

¹⁶ Bu konuda daha geniş bilgi için bkz. Ahmet Kuru, *Pasif ve Dışlayıcı Laiklik: ABD, Fransa ve Türkiye*, İstanbul: İstanbul Bilgi Üniversitesi Yayınları, 2011, ss. 247-253.

bir dini grubun devlet tarafından öncelendiği ve devlet dini olarak kabul gördüğü ilişki biçimidir. Bu gruba örnek olarak İngiltere ve Yunanistan verilebilir. İkinci grup, katı ayrışmacı anlayıştır (strict separationism). Bu tür din-devlet ilişkilerinin hâkim olduğu ülkelerde, tüm dini gruplar devletten ayrı birer varlık olarak kabul edilirler. Büyük oranda sivil toplumun bir parçası olarak görülürler ve nadiren devletten doğrudan maddi destek alırlar. ABD ve Fransa bu grupta yer alır. Çoğulcu ya da yapısal çoğulcu (pluralist or structural pluralist) anlayışa gelince, bu tür ülkeler de din-devlet ilişkilerinde orta bir yol bulmaya çalışırlar. Hollanda, Almanya, Avusturya ve Norveç bu gruba dâhil edilebilir. Onlar çok farklı dini grupları ya da cemaatleri resmen tanıyıp, varlıklarının devamı için gerekli düzenlemeleri yapan ve dini ya da seküler anlamda her hangi bir ayırım yapmaksızın onları ekonomik olarak desteklemeye çalışan ülkelerdir.¹⁷

Din devlet ilişkileri açısından baktığımızda, dini devletlerle, din karşıtı olan devletlerde fazla bir sorunun olmadığını görmekteyiz. Birinci gruptaki ülke eğitim sistemlerinde din çok önemli bir yer tutarken, din karşıtı olan ülkelerde ise, din okul eğitim sisteminde hiç yer almamaktadır. Esas sorun iki grup devlet arasında yaşanmaktadır. Bunlar da, laik devletlerle, resmi dini olan devletlerdir. Burada şu hususu da belirtmek gerekir ki, laikliği de ikiye ayırmak gerekir. Bunlardan birincisi, pasif ya da uzlaşmacı laiklik, diğeri ise çatışmacı laikliktir. Bu laiklik uygulamalarına örnek olarak da, pasif laiklik için ABD'ni, çatışmacı laiklik için de Fransa ve Türkiye'yi verebiliriz. Doğal olarak bu laiklik anlayışı din-devlet ilişkilerine de yansımaktadır. Şimdi din-devlet ilişkileri açısından farklılık gösteren ülkelere yönelik bazı örnekler verelim.

İlk örnek grubumuzu laik ülkeler olarak adlandırılan ülkelere vermek istiyoruz. Bu bağlamda farklı laiklik uygulamalarına sahip olmaları açısından ABD, Fransa ve Almanya'yı vermek istiyoruz.

ABD: İlk örneğimiz, pasif ya da uzlaşmacı laiklik kategorisine dâhil edebileceğimiz ülke olan ABD'dir. ABD'nin din-devlet ilişkilerini düzenleyen madde 1789'da kabul edilen Anayasaya yönelik yapılan İlk Tashih'in (1791) "Birinci Ek Madde"sindeki şu başlangıç ifadesidir: "Kongre ne bir dinin tesisiyle ilgili ne de bir dinin özgürce yaşanmasını yasaklayan bir kanun yapamaz."¹⁸ Görüldüğü gibi dini özgürlükle ilgili bu yasada iki önemli kavram ön plana çıkmaktadır. Bunlardan birincisi, "tesis etme" ikincisi ise, "özgür yaşama"

¹⁷ Stephen V. Monsma and J. Christopher Soper, *The Challenge of Pluralism: Church and State in Five Democracies*, Lanham, Md.: Rowman and Littlefield, 1997.

¹⁸ Kanunun İngilizce metni şöyledir: "Congress shall make no law respecting an establishment of religion, or prohibiting the free exercise thereof."

kavramlarıdır. Buna göre, Kongre ne bir dini tesis edebilir, ne de herhangi bir dinin özgürce yaşanmasını yasaklayabilir.

Acaba “dini tesis etme” (establishment) ne anlama gelmektedir? Amerikan Temyiz Mahkemesi, “tesis etme” şartının şu anlamlara geldiğine hükmetmiştir. Hükümet hiçbir şekilde herhangi bir kilise kurulmasına destek olamaz, bir dini diğerine karşı destekleyemez, insanları kiliseye devam ya da devam etmeme konusunda zorlayamaz, insanları dini görüşünü açıklamaya zorlayamaz veya bu görüşü paylaşmayan kişiyi cezalandıramaz, dini faaliyetleri desteklemek için vergileri kullanamaz veya dini bir organizasyona iştirak edemez. Ancak tüm bunlar, hükümetin dine düşman olduğu anlamına gelmez. “Tesis etmeme” şartı, hem dinin hükümet üzerindeki kontrolünü, hem de siyasetin din üzerindeki etkisini engellemeye hizmet etmektedir.¹⁹

“Özgür yaşama” (free exercise) ise, şu şartı içermektedir: Her vatandaş, kendi vicdanının sesine uygun olarak bir inanca ulaşma, o inancı kabul etme, uygulama ve değiştirme özgürlüğüne sahiptir. Kongre, insanları kendi dini öğretilerini uygulamaktan alıkoyamaz. İnsanlar, diğer vatandaşların haklarına zarar vermediği sürece, istedikleri gibi ibadet edebilmelidirler. Bu yüzden, dini özgürlük hakkı daima hukuk kurallarına boyun eğmek zorundadır. Bununla beraber, Anayasa’nın Birinci Ek Maddesi insanlara dini özgürlüğü tanısa bile, anti-sosyal veya gayri meşru eylemlere neden olacak dini özgürlüğe izin vermez.

Fransa: Fransa’da din-devle ilişkilerinin geçmişi epey eski tarihlere dayansa da, 1905 ve 1907 yıllarında çıkarılan kanunlarla devlet-kilise ayrımı benimsenmiş, dini kurumların devlet yardımı almalarının önüne geçilmiş ve kilise kamusal hayatın dışında bırakılmıştır. 1905 Anayasası’nın ilk maddesinde, “kamu düzenine aykırı olmamak kaydıyla, vicdan özgürlüğünün ve dini özgür bir şekilde yaşamının garanti altına alındığı” ifade edilmiştir. İlgili Anayasa’nın ikinci maddesinde, “Cumhuriyet hiçbir dini tanımaz ve desteklemez ve de hiçbir dinin din adamı maaşını ödemez.” denilerek din-devlet arasındaki mesafeye vurgu yapılmıştır.

Bununla beraber “desteklemez” prensibi bazı istisnaları da içermektedir. Yukarıda zikredilen 2. maddenin 2. paragrafında “devlet, papazların giderlerini karşılayacak” ibaresi vardır. Yine aynı kanunda “rahiplik hizmetleri ile ilgili harcamalar için devlet bütçesinden bir para ayrılması imkânın olduğu; bunun da ilk ve ortaöğretim okulları, hastaneler ve hapisaneler gibi devlet kurumlarında dini uygulamaları özgür bir şekilde yerine getirilmesini

¹⁹ Charles Haynes, “History of Religious Liberty in America,” <http://www.fac.org/rel-liberty/history/overview.aspx> (28.10.2003), s. 5.

amaçladığı ifade edilmiştir. Ayrıca 1905 Anayasası'nın 19. maddesi, tarihi anıtların tamiri için ayrılan paranın da “destekleme” olarak nitelendirilmeyeceğini ifade etmektedir. 13 Nisan 1908 tarihinde, 1905 Anayasası'nın 13. maddesine “Devlet, kurumlar (departments) ve yerel yönetimler, hukuken sahibi oldukları dini binaların idâmesi ve korunması için gereken masrafları karşılama özgür olacaklardır.” şeklinde bir alt paragraf eklenmiştir.²⁰

Günümüzde Fransa, dünyada devlet ile kilisenin en katı şekilde birbirinden ayrıldığı ülke olarak görülmesine rağmen, ülkede kilise, özellikle Katolik Kilisesi, toplumsal hayatın içindeki ağırlığını sürdürmektedir. 1958'de papa olarak seçilen ve 1963'te ölen Papa 23. Jean'ın ifadesiyle, “Fransa Hıristiyanlık ekmeğinin piştiği fırındır.” Charles de Gaulle de bunu “Hıristiyanlık ekmeğinin piştiği millet” olarak tarif etmiştir.²¹

Almanya: Federal Almanya Cumhuriyeti'nde din ve devlet işleri ayrı olup, devletin anayasada tanımlanmış resmi bir dini yoktur.²² Gerek Weimar gerekse daha sonra kabul edilen Federal Almanya Anayasası, prensip itibarıyla din-devlet ilişkilerini ayırarak, nötr bir tutum benimser. Ancak burada, Alman hukukundaki din-devlet ayrılığı ilkesinin Fransa ya da Birleşik Krallık örneğinden daha farklı olduğunu vurgulamak gerekir. Nitekim Fransa'da din ve devlet işlerinin her türlü teması mutlak ayrılık ilkesi gereğince laikçi bir tepkiyi harekete geçirirken; Almanya, seküler bir devlet olmanın temel şartı olarak, devletin tarafsızlığı ilkesini korumakta ve toplumun huzur ve refahına dayalı bir pragmatizm anlayışına bağlı olarak dini cemaatlerle işbirliği içerisinde çalışmaktadır.²³ Bu bağlamda devlet, dini cemaat oluşturma özgürlüğünü korumakta, buna göre her dini cemaat de kendi işlerini –kanunlar çerçevesinde– bağımsız olarak düzenleyip yönetmektedir.²⁴ Kamu tüzel kişiliği niteliğinde olan dini topluluklar, bu hüviyetlerini muhafaza ederken; diğer aday dini topluluklar da öne sürülen şartları taşımaları halinde “kamu hukukuna tâbi kurum” statüsüne alınmayı talep edebilirler.²⁵ İşte devlet, kamu tüzel kişiliği statüsü edinen dini cemaatlerle kurduğu işbirliğinin gereği olarak, onlara çok sayıda hak ve imtiyaz tanımaktadır. Bunlardan bazıları; vergi toplama, kamusal nitelikte toplu sözleşmeler yapabilme, sosyal yardım organizasyonları düzenleyebilme, belli vergi istisnaları ve kolaylıklarından yararlanabilme, kamu kurum ve kuruluşlarında örneğin; cezaevi, ordu, hastane, huzurevi ve bakımevlerinde dini hizmet sunabilmedir.²⁶

²⁰ Jean-Paul Willaime, “Teaching Religious Issues in French Public Schools,” *Religion and Education in Europe: Developments, Contexts and Debates*, Vol. 3, ed. Robert Jackson and others, Waxmann, Münster, New York: 2007, s. 88.

²¹ Ahmet Kavas, “Fransa’da Dini Kurumlar ve Din Eğitimi,” *Avrupa Birliği Sürecinde Dini Kurumlar ve Din Eğitimi*, İlyas Çelebi (Ed.), İstanbul: Ensar Yay., 2007, s. 334.

²² Bkz. Weimar Anayasası Madde 137(1); Federal Almanya Anayasası Madde 140.

²³ Semra Çinemre, “Almanya’da İslam Din Derleri ve Almanca Din Dersi Kitaplarının İçerik Analizi,” Doktora Tezi, Ondokuz Mayıs Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, 2017, ss. 16-19.

²⁴ Bkz. Weimar Anayasası Madde 137(3).

²⁵ Bkz. Weimar Anayasası Madde 137(5).

²⁶ Bkz. Weimar Anayasası Madde 137(6); Madde 138 (2).

Din-devlet ilişkisinin bu genel çerçevesinden sonra, hukuki temellere bakılacak olursa, Almanya’da din özgürlüğü, Federal Anayasa’nın 4. Maddesiyle tanınmış ve garanti altına alınmıştır. Buna göre:

- (1) Din ve vicdan özgürlüğü ile din ve dünyevi inanç özgürlüğüne dokunulamaz.
- (2) Dinin rahatsız edilmeden yaşanması güvence altındadır.²⁷

Din özgürlüğü; inanç ve ideoloji özgürlüğünü kapsar ve dokunulmazdır. Din özgürlüğü ile anayasadaki bununla ilgili diğer bazı yasalar, dinin özgürce yaşanmasını/uygulanmasını garanti altına alır ve devleti, dini nedenlerden dolayı eşit davranmamaktan ve devletin kendisini tek bir din, mezhep ya da ateist bir dünya görüşüyle özdeşleştirmesinden men eder. Weimar Anayasası’nın 136. Maddesi de genel olarak bireysel din özgürlüğüne ilişkindir:

(1) “Medeni ve siyasi hak ve ödevler, ne din özgürlüğünün icrasına bağlıdır ne de bu nedenle kısıtlanabilirler.”

(2) “Medeni ve siyasi haklardan yararlanma ve kamu görevlerine giriş, dini inanca bağlı değildir.”

(3) “Hiç kimse dini inancını açıklamakla yükümlü değildir. Resmi makamlar ancak, kişi için hak ve ödevlerin icrası ya da yasayla öngörülen bir istatistikî yapılması gerektiği ölçüde dini bir kuruma üyelik konusunda soru sorma hakkına sahiptir.”

(4) “Hiç kimse bir Kilise ibadetine, törenine ya da dini bir ibadete katılmaya veya dini bir yemin şeklini kullanmaya zorlanamaz.”²⁸

Burada şu hususu da belirtmek gerekir ki, her ne kadar Federal Almanya Cumhuriyeti’nin resmi bir dini olmasa ve anayasada devletin dinle ilişkisi “Kilise” değil, “dini cemaat”ler üzerinden belirlenmişse de; Batı Avrupa kültür ve medeniyetinin temeli olan Hıristiyanlık, Almanya’da da her zaman ayrıcalıklı bir konuma sahip olmuştur. Dolayısıyla sözü edilen bu nötrlük, çoğunlukla prensipte kalmıştır. Zira tarihi süreç boyunca devletle her iki Kilise (Katolik ve Protestanlar) arasında sıkı ilişkiler kurulmuş ve kendisine verilen hak, garanti ve araçların tümü neticesinde Kilise, Almanya’da devletten sonra ikinci büyük güç haline gelmiştir.²⁹

Şimdi de resmi dini olan ülkelerden birkaç örnek verelim:

İngiltere (Anglikan Kilisesi, İskoçya’da Presbiteryen Kilisesi), ABD, Fransa ve Türkiye gibi laik ülkelerin aksine, din-devlet ilişkileri kesin çizgilerle birbirinden

²⁷ Federal Almanya Anayasası Madde 4.

²⁸ Weimar Anayasası Madde 136.

²⁹ Mumcu, Ahmet; “Almanya’da Din ve İdare Hukuku Münasebetleri (Tarihi Gelişim ve Bugünkü Durum), *Ankara Üniversitesi Hukuk Fakültesi Dergisi*, XVII/I-4 1960, s. 207.

ayrılmamaktadır. Ülkede Anglikan Kilisesinin diğer kiliselere göre özel bir yeri olup, devletten de ekonomik destek almaktadır. Anglikan Kilisesi'nin devletten aldığı iki yardım kaleminden birincisi, ordu, hapisane, hastane gibi kurumlarda çalışan ve insanlara manevi destek hizmetleri sunan personelin maaşlarının karşılanması için harcanırken; ikincisi ise, kullanılmayan kiliseler ile kullanılan tarihi kiliselerin tadilatı için harcanmaktadır. Devlet kurumlarında hizmet sunan din adamlarının büyük çoğunluğu Anglikan Kilisesi'nden olmakla birlikte belirli bir kısmı da diğer mezheplerin görevlilerinden oluşmaktadır. Bu görevlilerin maaşları çalıştıkları kurumlar tarafından ödenirken, eğitimleri ilgili kilise tarafından yerine getirilmektedir.³⁰

Buradan anlaşılmaktadır ki, İngiltere'de din-devlet arasındaki ayırım kesin ve katı kurallara dayanmamakta, devlet, özellikle sosyal hizmet gerektiren alanlarda, din adamlarının maaşlarını ödemekte ve binalarının fiziksel imkanları konusunda, kiliselere çeşitli yardımlarda bulunmaktadır.

İtalya (Katolik Kilisesi), 1948 anayasasında yer alan din özgürlüğüne ilişkin yasa halen geçerliliğini devam ettirmektedir. Anayasa'nın 19. maddesine göre; "Tüm vatandaşlar, cinsiyetine, ırkına, diline, dinine, siyasi düşüncesine veya bireysel ya da toplumsal durumuna bakılmaksızın, kanun önünde eşit olup, aynı sosyal itibara sahiptir. Toplumsal ahlaka aykırı olmamak kaydıyla, herkes inancını mümkün olan her şekilde, tek başına ya da cemaat halinde özgür bir şekilde ifade etme, onu geliştirme ve açıkça ya da özel bir şekilde ibadet etme özgürlüğüne sahiptir."

İtalya'da Anayasada yer alan din işleriyle ilgili yasaların iki temel amacı vardır: Bunlardan birincisi, dini konularda bireysel özgürlüğü ve eşitliği garanti altına almak, ikincisi ise, din ile dini cemaatler arasındaki işbirliğini sağlamaktır.

Devlet dini kurumlara yayın konusunda da ciddi katkılar sağlanmaktadır. Bu bağlamda günlük ya da haftalık olarak pek çok Katolik program yayını devlet kanalları ve radyo istasyonları tarafından gerçekleştirilmektedir. Tüm bu yayınlar karşılığında kiliseden hiç para alınmamaktadır. Buna karşılık Protestanlar ile Yahudilerin sadece gece programları vardır. Ülkede yayın yapan seküler TV kanalı bulunmamaktadır.

Her yıl devlet tarafından Katolik kilisesine ve onun organizasyonlarına yaklaşık olarak sekiz milyar Euro ödenmektedir. Ancak yine bütçeden ayrılan miktarı tam olarak bilmek

³⁰ Rebecca Catto & Grace Davie, "İngiltere", *Avrupa Birliği Ülkelerinde Din-Devlet İlişkisi*, Ali Köse-Talip Küçükcan (Ed.), İstanbul: İSAM Yay., 2008, s. 156.

mümkün değildir. Yapılan anlaşmaya göre vergilerin % 8'i de Kiliseye ya da diğer dini gruplara gitmektedir ki bunun çok büyük bir kısmını Kilise kullanmaktadır.³¹

Anayasa Mahkemesi, İtalya devletinin laik bir devlet olduğunu, ancak devletin laik olmasının dine karşı ya da ilgisiz (indifference) olduğu anlamına gelmediğini beyan ederek şu açıklamayı yapmıştır: "... laiklik prensibi İtalya Cumhuriyeti Anayasası tarafından ortaya konan temel ilkelerden birisidir. Ancak laiklik ilkesi, devletin dine ilgisiz kalmasını gerektirmez. Aksine o, kültürel çoğulculuk ve *mezhebe dayalı* bir sistemde dini özgürlüğü korumanın bir garantisidir." Bu yüzden ülkede Katolik dini semboller okullarda, mahkemelerde ve devlet dairelerinde varlığını devam ettirmektedir. İtalya'daki dini bayramların hepsi Hıristiyan geleneğine ait bayramlardır. Resmi bayramlardaki protokolde, kardinaller cumhurbaşkanından sonra yer almaktadır.³²

Norveç (Luteran Kilisesi). Günümüzdeki mevcut Anayasa'ya göre Norveç, dini bir devlet olup, Norveç Kilisesi Norveç'in resmi kilisesidir. Anayasanın 4. maddesine göre o, hükümetin çoğunluğunun olduğu kadar, kralın da dini olmak durumundadır. Hükümet, piskoposların ve papazların atamasını yapar ve Norveç Kilisesinin bütçesi de ulusal bütçe tarafından karşılanır.

1870'li yıllardan bu yana kilise-devlet ilişkileri tartışılmaktadır. Şu an itibariyle, devlet-kilise sistemi bir değerlendirme süreci içindedir. Bazı uzmanlar, gelecek yıllarda devlet-kilise ilişkilerinin tamamen ilga edilebilecek noktaya geleceğini ileri sürerken, bazıları da Norveç'te, devlet ve kilise işbirliğinin demokratik yapı içinde devam edeceğini öngörmektedir. Aslında bu durum, İskandinav ülkelerinin genel bir özelliğini yansıtmaktadır. Zira bu ülkelerde nüfusun önemli bir kısmı kiliselere üye olduklarından, bu ülkelerde kiliseler ulusal nitelikli "halk kiliseleri" olarak görülmektedir.

Devlet kilisesi sistemi üç İskandinavya ülkesinin temel özelliğidir. Norveç devletinin kiliseyle olan ilişkisi ise 1969 tarihli inanç toplulukları kanunuyla belirlenmiştir. 1980-81 yılında yapılan bir düzenlemeye göre hükümet, devletle kilisenin ayrılması için her hangi bir nedenin olmadığını, ancak mümkün olduğunca merkezîyetçilik anlayışından uzaklaşarak kilisenin daha otonom hale gelmesini arzu ettiklerini belirtmiştir.³³

Her ne kadar Anayasa göre, Norveç'te tüm dini inançlara ve dünya görüşlerine izin verilip eşit davranılacağı belirtilse de, bazı alanlarda hala Norveç Kilisesinin avantajlı olduğu bir

³¹ Giulio Ercolessi, "Italy: Born as a Secular State in the XIX Century, back to a Clerical Future in the XXI Century?" *Separation of Church and State in Europe*, ed. Fleur de Beaufort and others, European Liberal Forum, 2008, s. 145.

³² Hüdai Şencan, *Bazı Avrupa Ülkelerinde Din ve Devlet İlişkisi*, TBMM Araştırma Merkezi Müdürlüğü, Ankara 2011, s. 61.

³³ Odd Einar Dorum, "The State and Church Moving toward Dissolution in Norway," *Separation of Church and the State in Europe*, ed. Fleur de Beaufort and others, European Liberal Forum, 2008, s. 47.

gerçektir. Örneğin okul yasalarının giriş kısmında, “Hıristiyanlığın” rolünden bahsedilmesi, ilkökul din dersinde (KRL) Hıristiyanlığın ve Lutheranizmin rolünden bahsedilmesi, Norveç kilisesinin ulusal etkinliklerde yer alması, askeriye, hastanelerde ve hapishanelerde danışmanlık hizmetlerini yapıyor olması hala merkezi bir rol oynadığını göstermektedir.³⁴

Yukarıdaki örnek ülkelere baktığımızda, her ne kadar inanç özgürlüğü açısından ülke vatandaşları arasında her hangi bir ayırımın yapılmadığı belirtilse de, yine de bir bütün olarak, kilise ile devlet arasında bir işbirliğinin olduğunu ve Hıristiyanlık inancının önelediği görülmektedir.

3. Batı Ülkelerinde Din Eğitimi

Bir zamanlar devlet okullarında ve kamuoyunda pek tartışılmayan din eğitimi, son yıllarda en önemli tartışma konularından birisi olmuş ve pek çok eğitim sistemine de dâhil edilmiştir. Aslında bu durum, sadece Batı ülkeleri için değil, tüm dünya ülkeleri için de geçerlidir. Her ne kadar bu dersin adı farklı şekillerde olsa da,³⁵ bir bütün olarak bakıldığında, dünya ülkelerinin çoğunda okullarda bir şekilde din eğitiminin verildiği görülmektedir. Bu konuda 142 ülkenin din eğitimi üzerine yapılan bir araştırmada, 1970 ile 1990’lı yıllar arasında din eğitimi genel müfredat içinde zaman olarak ortalama % 5 civarındayken, bu oran 1990’lı yıllardan sonra % 8,1’e yükselmiştir.

Araştırma sonuçlarına biraz daha detaylı bakarsak şu sonuçları görüyoruz. 73 ülkenin (% 51,4) ilk dokuz yılında din eğitimi yer almakta bunlardan büyük çoğunluğu da zorunlu din dersi şeklinde okutulmaktadır. Geri kalan 69 ülkenin (% 48,6) müfredatında din eğitimi adı altında her hangi bir ders görünmemektedir. Ancak bunun okul yılları boyunca hiç din ve ahlak dersi almadığı anlamına gelmez. Zira farklı derslerde bu gibi konulara yer verilebilmektedir.

Meseleye başka bir açıdan bakıldığında bu ülkelerden 54’ünde ilk altı yıllık dönemde din eğitimi yer almaktadır. Bu ülkelerdeki verilen din eğitiminin miktarına bakıldığında ise, ortalama olarak (altı yıl boyunca) 388,4 saat din eğitimi vermektedirler. Bu da yaklaşık olarak tüm müfredat programının % 8,1’ine tekabül etmektedir.

Eğer meseleye altı yıl değil de dokuz yıllık eğitim süresini dikkate alırsak, o zaman da ortalama 553,7 saat din dersi verilmektedir ki bu da tüm dersler için ayrılan sürenin yaklaşık % 7,7’sine tekabül etmektedir.³⁶

³⁴ Geir Skeie, “Religion and Education in Norway,” *Religion and Education in Europe: Developments, Contexts and Debates*, Vol. 3, ed. Robert Jackson and others, Waxmann, Münster, New York: 2007, ss. 227-228.

³⁵ “Din eğitimi”, “din ve ahlak”, “İslam eğitimi”, “dini ve ideolojik hareketler,” hatta “din ve ahlak eğitimi,” şeklinde yer almaktadır.

³⁶ Jean-François and Massimo Amadio, “Teaching Time Allocated to Religious Education in Official Timetables,” *Prospects*, vol. XXXIII, no. 2 (June 2003); ss. 211-217.

Avrupa Konseyindeki eğitim alanındaki son gelişmelere baktığımızda da bunu görüyoruz. Zira kültürlerarası eğitim, dini farklılığın meydan okuması, Avrupa’da diyalog ve demokratik vatandaşlık eğitimine yönelik projeleri de Avrupa konseyinin bu konuya verdiği önemi göstermektedir. Avrupa’da öğrencilerin devlet okullarında din hakkında bilgi sahibi olmalarının gerekliliğine dair bir uzlaşma vardır. Yine Avrupa’da din eğitimiyle genel eğitimin amaçlarının ve okulun misyonunun entegre olması konusunda büyüyen bir temayül söz konusudur.³⁷

Batı dünyasının din eğitiminde Hıristiyanlığın temel olarak baskın olduğu görülmektedir. 18 Haziran 2004’te kabul edilen, ancak Fransa ve Hollanda tarafından referandum yoluyla reddedilen, AB’nin ilk anayasasının mukaddimesinde (preamble), AB kendi “ilhamını Avrupa mirasındaki kültürel, dini ve hümanist anlayıştan almış olup, dokunulmaz ve değiştirilemez evrensel değerler olan insan hakları, demokrasi, eşitlik, özgürlük ve hukuk kuralı bu anlayış üzerine gelişmiştir.”³⁸ İfadeleri yer almaktadır. Çoğu Avrupalı buradan hareketle Batı ülkelerinin temelde Hıristiyan mirasına sahip olduğunu ve eğitim, kültür ve hukukunun da bunun tabii bir sonucu olarak Hıristiyan kültürünü ve mirasını yansıtacağını ileri sürmektedirler. Hatta bu durum bazı ülkelerin anayasasına bile yansımıştır. Örneğin, Yunanistan Anayasasının 3.1 maddesi, “Yunanistan’da hâkim olan dinin, Doğu Ortodoks Kilisesinin dini olduğunu,” açık bir şekilde ifade ederek, bunun öğrencilerin milli bilinçlerinin gelişmesiyle birlikte dini bilinçlerinin gelişmesiyle de yakından ilgili olduğunu ifade etmektedir. Anayasanın 16.1. maddesi: “Öğretim devletin temel misyonunu oluşturur. Onun amacı öğrencilerin milli ve dini bilinçlerinin gelişmesini sağlamak ve onları özgür; sorumlu vatandaşlar olarak yetiştirmek kadar Helenizm’in ahlaki, kültürel, mesleki ve fiziki eğitimini de kazandırmaktır.”³⁹

Okullarda din eğitimi ve öğretiminin rolünü güçlendirme ihtiyacına yönelik bir Avrupa uzlaşısı bulunmaktadır. 4 Ekim 2005’te kabul edilen, 1720 nolu Tavsiyelerde (Recommendation 1720), Avrupa Konsülü Parlamento Toplantısı (Parliamentary Assembly of the Council of Europe) şunu deklare etmiştir:

1. Cahillikle, basmakalıp duygu-düşünceler ve dinlerin yanlış anlaşılmasıyla mücadele etmede eğitim temeldir. Hükümetler daha çok dini ifade ve vicdan özgürlüğünü garanti

³⁷ Siebren Miedema, “Context, Debates and Perspectives in Education in Europe: A Comparative Analysis,” *Religion and Education in Europe: Developments, Contexts and Debates*, Vol. 3, ed. Robert Jackson and others, Waxmann, Münster, New York: 2007, s. 269.

³⁸ http://europa.eu/constitution/en/ptoc1_en.htm

³⁹ Diğer ülkelerin eğitim amaçları için bkz. Jean-Paul Willaime, “Different Models for Religion and Education in Europe,” *Religion and Education in Europe: Developments, Contexts and Debates*, Vol. 3, ed. Robert Jackson and others, Waxmann, Münster, New York: 2007, s. 57-58.

etmede, din öğretimini teşvik etmede, din ve dinler arasında diyalogu geliştirmede ve dinlerin kültürel ve sosyal yönlerini geliştirmede daha çok gayret etmelidirler.

2. Okul gelecek vatandaşların eleştirel düşüncelerinin oluşmasında ve eğitiminde aynı zamanda kültürlerarası diyalogda önemli bir unsurdur. O her insanın onuru için saygı ve toleransın temelini oluşturur. O, Avrupa İnsan Hakları Sözleşmesi değerlerine saygı göstererek, öğrencilerine dengeli ve objektif bir tarzda tüm dünya dinlerinin tarihini ve felsefesini öğretecek ve o fanatizmle etkili bir şekilde mücadele edecektir. Din adına siyasi çatışmaların tarihini anlamak esastır.

3. Dinin anlaşılması insanlık tarihinin ve medeniyetinin anlaşılmasının ayrılmaz bir parçasıdır. O muayyen bir dinin veya onun uygulamasındaki inançtan tamamen farklıdır. Hatta büyük çoğunluğu sadece bir dini mezhebe dayalı olan ülkeler bile, sadece bir dine öncelik verme ya da dini yayma gayreti yerine tüm dinlerin orijinal esaslarını öğretmelidir.⁴⁰

Görüldüğü gibi Batı ülkelerinde din eğitimi ve öğretimine ilişkin çok farklı görüş ve uygulamalar olmasına rağmen, dinin okullarda öğretilmesi konusunda geniş bir uzlaşım olduğu anlaşılmaktadır. Uygulama açısından büyük farklılık arz eden Fransa hariç, tüm AB ülkelerinde, 2004'te yeni üye olan ülkeler de dâhil olmak üzere, bu amaçla özel dersler almış öğretmenler tarafından verilen, genelde din ve dini konulara hasredilmiş derslerin olduğu görülmektedir. Bu dersler ister mezhebe dayalı olsun isterse mezhepler ötesi ve üstü olsun, normal diğer okul dersleri gibi bir ders mahiyetinde yer almaktadır.

Batı ülkelerine baktığımızda genel olarak okullardaki din eğitimi konusunda üç yaklaşımın olduğunu görmekteyiz.

Bütünleştirici, çoğulculuğu geliştirici yaklaşım (an integrative, plurality-fostering approach): Bu yaklaşımda devlet, dini çoğulculuğu dikkate alarak, onun lehinde karar verir. Böyle bir yaklaşımdaki eğitim sistemi farklı dinlerle işbirliği yapmayı ve bütünleşmeyi sağlamayı amaçlar. Dini çoğulculuğu aktif bir şekilde uygulamak ve diyalog bağlamında farklı dinlerden bir şeyler öğrenmek, bu yaklaşımın önemli bir hedefidir. Din eğitimindeki temel amaç “dinlerden bir şeyler öğrenme” olarak tanımlanabilir. Yine buradaki amaç, bilişsel temelli bilgiyle tecrübeleri birleştirerek kişisel gelişime katkı sağlamaktır. Bunun en güzel örneği İngiltere'dir. Almanya Hamburg modeli de bu yaklaşımı benimsemektedir. Norveç sistemi ise, kısmen bu yaklaşımı uygulamaktadır.

Çoğulcu yönelimli, ancak ayrı yaklaşım (a plurality-conscious, but separate approach): Bu yaklaşımda modern toplumdaki dinlerin çoğulculuğu hakkında bilgi verilir,

⁴⁰ Willaime, “Different Models for Religion and Education in Europe,” s. 59.

ancak dinlerin ayrı ya da biricik içerikli varlık olmasına ilişkin birleştiriciliğine yönelik her hangi bir gayret gösterilmez. Bu ayırım, okullarda mezheplere ayrılarak yansıtılır. Bir okul ortamında, farklı dini geleneklere sahip öğrenciler için, ayrı dini bilgiler sunulur. Dini çoğulculuk, müfredat programında yer alabilir, ancak bu sadece gerçek bilgi ya da gerçekler öyle olduğundan dolayı yapılır. Ders konusu genellikle inanca dayalı bir dini öğretim olarak anlaşılır. Amaç da öğrenciye sadece muayyen bir din hakkında bilgi vermektir. Bu yaklaşım, İspanya okul sistemlerinde, Almanya'nın Kuzey Rhine Westphalia bölgesinde ve Hollanda eğitim sisteminde görülmektedir.

Güçlü bir şekilde seküler, dine yönelik geleneksel olarak da eleştirel yaklaşım (A strongly secular, traditionally critical approach to religion). Bu yaklaşımda din eğitimi, hak ettiği şekilde bir okul dersi değildir. Dinin içerikleri ve ifadeleri skolastik bağlamda görünmez bir şekilde yer alır. Din ve dini çoğulculuk çalışma konusu olabilir, ancak bu konular sadece gerçek bilginin nötr bir sunumundan ibarettir. Bu yaklaşımdaki temel amaç ise, dinler hakkında öğretmektir. Bunun en somut örneğini Fransa'da görmek mümkündür. Aynı uygulamayı Rusya ve Estonya devletlerinde de görmek mümkündür. Buralarda din eğitimi, geçmişte sahip olduğu geleneksel bir konu statüsüne sahip olamamaktadır.⁴¹

Burada şu hususu da belirtmek gerekir ki, bu kategorileştirme temel olarak ülkeler arasındaki ayrılıkları ortaya koymaya hizmet etmemektedir. Zira bazı ülkelerin kendi içlerinde de önemli farklı uygulamalar bulunabilmektedir.

3.1. Eğitim Sistemlerinde Yer Alış Şekli Açısından Din Eğitimi

Batı ülkelerinde din eğitiminin okullarda üç şekilde yer aldığı görülmektedir. 1) Devlet okullarında din eğitiminin olmadığı ülkeler, 2) Mezhebe dayalı din eğitimi ve öğretimi sunan ülkeler, 3) Mezhebe dayalı olmayan din eğitimi ve öğretimi veren ülkeler. Şimdi bu modelleri kısaca açıklayalım:

Devlet Okullarında Din Eğitiminin Olmadığı Ülkeler: Bu yaklaşımda din eğitimi, devlet okullarında ayrı bir ders olarak yer almaz. Dini konular tarih ve felsefe gibi farklı derslerin içeriğinde yer alır. Bu uygulama, uzun süren bir din-devlet ayırımının sonucu olarak gelişmiştir. Bunun en somut örneğini Fransa, Amerika, Arnavutluk ve Karadağ'da görmek mümkündür.⁴²

Mezhebe Dayalı Din Eğitimi ve Öğretimi Sunan Ülkeler: Bu sistemde, okullarda hangi din ya da mezhebin okutulacağına yönetim karar verir.⁴³ Çoğu ülke bu konuda karar verirken,

⁴¹ Thorsten Knauth and Anna Körs, "European Comparison: Religion in School," *Encountering Religious Pluralism in School and Society*, vol. 5, ed. Thorsten Knauth and Others, Münster, New York: Waxmann, 2008, ss. ss. 401-402.

⁴² Knauth and Körs, "European Comparison: Religion in School," ss. 401-402.

⁴³ Mezhebe dayalı din eğitimi veren ülkeler şunlardır: Avusturya, Belçika, Bosna Hersek, Bulgaristan, Çek Cumhuriyetleri, Kıbrıs, Finlandiya, Yunanistan, Macaristan, İrlanda, İtalya, Letonya, Hollanda, Polonya, Portekiz, Romanya, Sırbistan,

hem tarihi şartları hem de ülkenin demografik özelliklerini göz önünde bulundurmaktadır. Bu uygulamadaki temel problem, azınlık konumunda olan diğer din ve inanç sistemlerine mensup kişilere uygulanacak muameledir. Bunun da nedeni, bu gruplara mensup öğrenci sayısının azlığı, dağınıklığı, eğitimin kalitesi ve öğretmen tedariki konusunda yaşanan sorunlardır. İki mezhebin ağırlıkta olduğu ülkelerde ise (İsviçre ve Almanya örneğinde olduğu gibi), Protestan-Katolik birleşimine doğru bir temayülün olduğu görülmektedir. Sonuç olarak mezhebe dayalı din öğretimi gittikçe diğer dinler hakkındaki çalışmaları da içermektedir.

Acaba mezhebe dayalı din öğretimi nasıl olmaktadır? Mezhebe dayalı din eğitiminin özelliklerini İtalyalı hukukçu Silvio Ferrari aşağıdaki şekilde özetlemektedir: Bu ülkelerde din öğretimi dini cemaatler tarafından organize edilir ve kontrolü yapılır. Bu dini cemaatler, öğretmenlerin eğitimi ve atanmasından, müfredat programının taslağının hazırlanmasından, eğitim-öğretim araç ve gereçlerinin onaylanmasından sorumludurlar. Bazı ülkeler, örneğin Macaristan, İtalya, Letonya, Litvanya, Almanya, Finlandiya yukarıda bahsedilen konularda dini cemaatler ve devletle işbirliği yaparlar. Bu sistemlerde, din eğitimcilerinden dini cemaatler tarafından bir sertifika istenir.⁴⁴ Çoğunlukla din öğretimi seçimlik ders şeklindedir. Zorunlu olan yerlerde, öğrenciler muafiyet alabilirler (Almanya, Avusturya, Kıbrıs, Finlandiya, Yunanistan, Malta ve Slovakya). Mezhebe dayalı din öğretiminin organizasyonu ve maliyeti devlete aittir.⁴⁵

Mezhebe Dayalı Olmayan Din Eğitimi ve Öğretimi Veren Ülkeler. Üçüncü kategoriye mezhebe dayalı olmayan din eğitimi uygulamaları oluşturmaktadır. Bu sistemde din eğitimi, devlet tarafından organize ve kontrol edilir. Öğretmenlerin eğitiminden, seçiminden ve sayısından, müfredatın hazırlanmasından ve kabulünden, ders araç ve gereçlerinin onaylanmasından devlet sorumludur. Bu çeşit din eğitiminin verildiği ülkelerde, eğitimcilerin dini cemaatlerden her hangi bir sertifika alma zorunluluğu yoktur. Din öğretimi zorunludur, ancak muafiyet de mümkündür. Bu dersin bir alternatifi yoktur. Tüm bunlara rağmen din dersinin mezhebe dayalı olmaması, ülkedeki hâkim dine vurgu yapılması için bir engel değildir.⁴⁶

Bu uygulamayı daha çok Kuzey Avrupa Protestan ülkelerinde görmekteyiz. Her ne kadar bu ülkelerde mezhebe dayalı din öğretimi olsa da bu öğretim, Kilisenin kontrolünde olmayıp, devletin kontrolünde gerçekleşmekteydi. Sekülerleşme yavaş bir şekilde de olsa, bu

Slovakya ve İspanya. Kısmen mezhebe dayalı din eğitimi veren ülkeler; Almanya ve İsviçre. Mezhebe dayalı olmayan din eğitimi veren ülkeler; Ermenistan, Danimarka, İngiltere, Estonya, İzlanda, Norveç, İskoçya, İsveç ve Wales.

⁴⁴ Bu uygulamaya örnek olarak şu ülkeler verilebilir: Avusturya, Belçika, Almanya, İspanya, Yunanistan, Macaristan, İtalya, Letonya, Litvanya, Lüksemburg, Malta, Polonya, Portekiz, Çek Cumhuriyetleri ve Slovakya.

⁴⁵ Akt. Willaime, "Different Models for Religion and Education in Europe," *Religion and Education in Europe*, ed. Robert Jackson and others, REDCo, Waxmann, 2007, s. 60.

⁴⁶ Aktaran, Willaime, "Different Models for Religion and Education in Europe," s. 62.

ülkelerdeki mezhebe dayalı din öğretimini mezhebe dayalı olmayan din öğretimine dönüştürmüştür. Örneğin İsveç'teki din eğitimi uygulamalarına baktığımızda, bu durumu açık bir şekilde görmekteyiz. Zira İsveç'te bir zamanlar Protestanlık mezhebi din eğitiminin konusuyken, dersin adı 1919'da Hıristiyanlık Öğretimi, 1962'de "Hıristiyanlık Çalışması", 1969'da "Din Çalışması" ve son olarak 1980'de de "Yaşam ve Varlık Sorunu Üzerine Eğitim" şeklinde değişmiştir. Benzer bir gelişme, İsviçre kantonunda yaşanmıştır. Burada da "herkese din eğitimi" sloganı gelişmeye başlamıştır. İngiltere ve Galler'de ise, mezhebe dayalı bir din eğitiminden mezhepler üstü-çok inançlı din eğitimine doğru bir temayül başlamış ve bu yönde hazırlanan müfredat programlarına Hıristiyanlığın çeşitli şekilleriyle birlikte, Yahudilik, İslam, Hinduizm, Budizm, Sihizm ve diğer dini gelenekler de dâhil edilmiştir. 1988'de kabul edilen eğitim reformuna göre devlet, mezhebe dayalı olmayan çoğulcu bir din eğitimi şeklini benimsemiştir.⁴⁷

3.2. Eğitim Sistemlerindeki Amaçları Açısından Din Eğitimi

Diğer bir sınıflandırma da okullarda verilen din eğitiminin amaçları açısından yapılabilir. John M. Hull, AB ülkelerinde din eğitimine ilişkin üç temel yaklaşımdan bahsetmektedir.

Bunlardan ilk yaklaşım, *dini öğrenme* (learning religion) olarak adlandırılan yaklaşımdır. Bu yaklaşım mezhebe dayalı bir yaklaşım olup, amacı da öğrencilere muayyen bir dini gelenek içinden felsefi ve ahlaki konuları anlama ve öğretmeyi amaçlamaktadır. İçten o dine inanan öğretmen tarafından öğretilir ve genellikle de amaç, öğrencileri bu dine inandırmak ve onların inançlarını güçlendirmektir. Bu çeşit din eğitiminden kiliseler sorumludur.

İkinci yaklaşım, *din hakkında öğrenme* (learning about religion) yaklaşımıdır. Bu yaklaşım mezhebe dayalı olmayan bir yaklaşım olup, nesnelliğe, karşılaştırmalı metoda ve tarihi farkındalığa vurgu yapar. Bu yaklaşım, *sekülerleştirilmiş din eğitimi* olarak adlandırılabilir. Böyle bir ders ve yaklaşımda muhtelif dinler öğretilir ve öğretmenler ilahiyatçılar olmayıp, diğer branş öğretmenleridir. Din hakkında öğrenme yaklaşımında, öğretmen kendisini tarihsel ve betimsel metotlar kullanmakla sınırlar ve amacı, öğrencilere ne bir dini inancı kabullendirmeye çalışmak ne de ondan soğutmaktır. Her bir din, birçok dinden biri olarak kabul edilir ve bir din, prensipte diğer dinlere karşı her hangi bir gerçeklik iddiası bulunmadan sunulur. Bu yaklaşım üç İskandinav ülkesinde ve bir dereceye kadar da İngiltere'de hâkimdir. Böyle bir yaklaşımdaki amaç, öğrencilere kendilerinin kim olduğunu keşfetmelerine yardımcı olmak ve hiçbir dinin ya da inancın diğer din ve inançlara üstünlük taslamada bir önceliğinin olmadığını ifade etmektir.

⁴⁷ Willaime, "Different Models for Religion and Education in Europe," s. 61.

Üçüncü yaklaşım ise, *dinden öğrenme* (learning from religion) olarak adlandırılmaktadır. Bu yaklaşım, dini ve ahlaki konulara farklı açılardan bakma özelliğini geliştirmeyi hedefler. Buradaki amaç da, öğrencilerin görüşlerini eleştirel bir tarzda geliştirmeyi sağlamaktır. Bu yaklaşımdan beklenen ise, din hakkında öğrenen öğrenci aynı zamanda dinden de öğrenir. Bu yüzden farklı dini guruplar ve geleneklerin anlaşılması amaçlanır ve yine dini ciddiye alan toplumların olduğunun anlaşılması hedeflenir. Diğer bir ifadeyle, diğer öğrencilerle tanışmak suretiyle öğrenciler kendilerini tanıma fırsatı elde ederler. Danimarka’da bu yaklaşım yalnızca 18-20 yaş grubu öğrencilere uygulanır ve bu yüzden din eğitimi sınıfta derslerde yer almaz, onun yerine başka bir alanda, antropolojik metotlarla bu ders verilmeye çalışılır.⁴⁸

Elbette konuya ilişkin başka yaklaşımlar da vardır. Bunlardan Robert Jakson’ın “yorumlayıcı yaklaşım” olarak adlandırdığı bir model vardır ki, bu din eğitimi yaklaşımında dinler sadece hayal-meyal sunulurlar. Bunun yerine ulus-devlet, etnisite ve kültür konuları tartışılır. Böyle bir yaklaşımın amacı, öğrencilere kendi durumlarını göz önüne almaları daha sonra diğer arkadaşlarını ve sonra da tekrar kendi kimliklerini yorumlamaları istenir. Bu yaklaşımın temel özelliği, din eğitimi öğretiminde kritik bir unsur olarak toleransın geliştirilmesidir. Muhtemelen diğer örtülü bir amacı da toplumda aktif, saygı duyulan “iyi vatandaşlar” yetiştirmektir.

Yukarıdaki gelişmelere baktığımızda AB ülkelerindeki din eğitimi ve öğretimi faaliyetlerinde en göze çarpan hususun, bazı ülkelerde mezhebe dayalı bir din eğitimi ve öğretiminden mezhebe dayalı olmayan, çoğulcu bir din eğitimi modeline ve sekülerleşmeye doğru gidilmesidir. Bu gelişmeleri şu başlıklar altında incelemek mümkündür.

Birinci temayül, ister mezhebe dayalı olsun isterse olmasın, din eğitiminin okullarda verilen eğitimin genel ve özel hedefleriyle büyüyen oranda uyum içinde olduğu görülmektedir. Örneğin Belçika eğitim sistemine baktığımızda, buradaki mezhebe dayalı din eğitiminin müfredatının seküler ahlak müfredat programıyla büyük oranda örtüştüğü, her ikisinin de ideal bir vatandaş yetiştirme yönünde amaç ve hedeflerinin olduğu görülmektedir. Belçika eğitimiyle ilgili yayınlanan bir metin (*Les cours de morale et de religion. Des lieux d'éducation*) bu durumu özetle şu şekilde ortaya koymaktadır:⁴⁹

İster insanlığın hafızasındaki dini tecrübeye olsun, isterse seküler kültürde olsun, insan varlığı daima aynı temel sorularla karşı karşıya gelmektedir: Doğum, yaşam ve ölüm daima büyük metafizik problemleri ortaya koymaktadır. Sosyal eşitsizlikler, demokratik hakların reddi,

⁴⁸ Carin Laudrup, “A European Battlefield: Does the EU Have a Soul? Is Religion in or out of Place in the European Union? *State and Society*, 2009, 37: 1-2, ss. 59-60.

⁴⁹ Akt. Willaime, “Different Models for Religion and Education in Europe,” ss. 62-63.

insanlığa karşı cinayetler adalet konusunda yeni istek ve ihtiyaçları zorunlu hale getirmektedir. Teknoloji, tıp, ameliyat ve genetik alanındaki yeni gelişmeler, yeni ahlaki sorunlara neden olmaktadır.

Avrupa Konseyi de bu konuya oldukça hassas yaklaşmaktadır. 9-10 Aralık 2002 tarihinde Konsey tarafından düzenlenen bir seminerde, katılımcılar sonuç bildirisinde özetle şu ifadelere yer vermişlerdir:

Gençlerin eğitiminde önemli rol oynayan dinler, öğretimlerinde eşit bir şekilde, bilgi ve saygıyı geliştirerek, insan haklarının değerini öğretmelidirler. Eğitim konusunda mümkün olan en yüksek kaliteyi elde edebilmek için, katılımcılar inanmaktadır ki, din eğitiminde insan haklarının bütünleşmesi ve genel eğitimde de dini konuların bütünleşmesinin geliştirilebileceği bir yöntem çerçevesinde öğrenme ortamının oluşturulması zamanıdır.⁵⁰

İkinci büyük temayül, farklı derecelerde de olsa Avrupa topluluğunun dini ve felsefi çoğulculuğa doğru adım atmasıdır. Bunun en önemli göstergelerinden birisi, ya okul müfredatının bir parçası olarak dinin yer aldığı okullarda, İslam din eğitimine yer verilmesi ya da İslam inancını bir bütün olarak tüm okul müfredatı içerisine dâhil etmektir. Buna örnek olarak da İngiliz çoğulcu din eğitim sistemini verebiliriz. Diğer ülkelerde din öğretiminin sekülerleşmesi de farklı dini geleneklere bir imkân sunmaktadır.

Mevcut din eğitimi uygulamaları açısından en azından AB ülkelerine baktığımızda şu sonuçlara varabiliriz. Her şeyden önce genel olarak din eğitiminin verilmesi konusundan her hangi olumsuz bir tavır yoktur. İster mezhebe dayalı olsun, isterse mezhepler üstü yaklaşımla din eğitimi verilen ülkeler olsun, ciddi anlamda din eğitimine karşı çıkan yoktur. Bu temayülü son zamanlarda eski Komünist blok ülkelerdeki gelişmeler de desteklemektedir. Zira bu ülkelerde de, dinin yeri ve rolü tekrar devlet okullarında önem kazanarak, mezhebe dayalı bir şekilde verilmeye başlanmıştır.⁵¹

AB ülkelerine baktığımızda, din eğitimini zorunlu kılan iki temel husus vardır: Bunlardan birincisi, sosyolojik gerçek, diğeri ise hukuki boyuttur. Avrupa topluluklarının dini ve felsefi çoğulcu yapısı, din öğretimini tüm dini gruplara mensup aile çocuklarına zorunlu hale getirmektedir. Bu yapısından dolayı, din eğitimi müfredat programlarına daha fazla din geleneği ya da din dışı pozisyonları koymak durumundadırlar. İkincisi ise, hukuki açıdan, uluslararası hukuk özellikle de Avrupa İnsan Hakları Sözleşmesine göre, hiç kimse dini ya da felsefi inancı açısından dışlanamayacağına göre, tüm bu grupların inançları da bir şekilde eğitim ortamında dikkate alınmak zorundadır.

⁵⁰ Willaime, "Different Models for Religion and Education in Europe," s. 63.

⁵¹ Willaime, "Different Models for Religion and Education in Europe," s. 65.

Sonuç

Her ne kadar günümüzde kapitalizm ve sekülerleşme etkilerini tüm dünya ülkelerinde sürdürmeye çalışsa da, insanoğlu fitratında var olan din duygusunu devam ettirmeye çalışmaktadır. Bireysel anlamda da olsa dini tutum ve davranışlar tekrar anlam kazanmaya başlamıştır. Elbette bunda toplumun gidişatı, insanlığın karşılaştığı ciddi sorunların da önemli bir payı vardır. Zira din, insanları ve toplumları motive etmede her zaman en önemli güç kaynaklarından birisi olmuş ve olmaya da devam etmektedir. Ayrıca Batı toplumlarının gittikçe artan çoğulcu yapısı, dünya çapında gelişen demokratik hak ve özgürlükler de, dini gelişimi olumlu yönde etkileyen faktörlerdir.

Dine karşı oluşan bu olumlu değişim, din eğitimi de olumlu yönde etkilemektedir. Ülkelerin kendi siyasi, toplumsal, etnik, dini ve kültürel yapılarına da bağlı olmak üzere, bugün Batı ülkelerinin nerdeyse tamamında din eğitimi bir şekilde okul programlarında yer almaktadır. Ancak toplumların çoğulcu özelliği, din eğitimi ve öğretiminde yeni arayışlara, yaklaşımlara ve yöntemlere yönelmektedir. Günümüzdeki din eğitimi modelleri, her ne kadar bazılarının iddia ettiği gibi sekülerleşmeye doğru bir yol olsa da, farklı din ve kültürlerle mensup insanların ihtiyaçlarını karşılamak da bir zorunluluk halini almıştır. Bu nedenle ister Batı isterse doğu ülkeleri olsun herkesin, dini inanç özgürlüğünü en temel insan haklarından birisi olarak kabul edip, inanma ya da inanmama özgürlüğünü teminat altına alarak, uygun din eğitimi modelleri geliştirmeye çalışması gerekmektedir.

Kaynakça

- Bruhl, L. Levey (1970). *Auguste Comte*, (çev., Z. F. Fındıkoğlu), İstanbul: İÜİF Y.,
- Catto, R. & G. D. (2008). İngiltere. Ed. Ali Köse-Talip Küçükcan, *Avrupa Birliği Ülkelerinde Din-Devlet İlişkisi* (ss. 151-173). İstanbul: İSAM.
- Cromartie, M. (2006). Religion and Religious Institutions in the Modern Public Square. *Avrupa Birliği Sürecinde Dini Kurumlar ve Din Eğitimi, Milletlerarası Tartışmalı İlmi Toplantı*, İstanbul. (Yayınlanmamış metin).
- Çinemre, S. (2017). "Almanya'da İslam Din Derleri ve Almanca Din Dersi Kitaplarının İçerik Analizi," Doktora Tezi, Ondokuz Mayıs Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü.
- Dorum, O. E. (2008). The State and Church Moving toward Dissolution in Norway. Ed. Fleur de Beaufort and others. *Separation of Church and the State in Europe* (s. 45-57). European Liberal Forum.
- Ercolessi, G. (2008). Italy: Born as a Secular State in the XIX Century, back to a Clerical Future in the XXI Century? Ed. Fleur de Beaufort and others, *Separation of Church and State in Europe* (ss.139-153). European Liberal Forum.
- François, J. and M. A. (2003). Teaching Time Allocated to Religious Education in Official Timetables. ” *Prospects*, vol. XXXIII, no. 2, 211-217.
- Freud, S. (1962). *The Future of an Illusion* (1927), Standard ed. London: Hogarth Press.
- _____ (1962). *Totem and Taboo* (1913), Standard ed. London: Hogarth Press.
- Haynes, C. (2003). History of Religious Liberty in America. <http://www.fac.org/rel-liberty/history/overview.aspx> (28.10.2003).
- Hiebert, P. (1983). *Cultural Antropology*. Michigan: Baker Book House. http://europa.eu/constitution/en/ptoc1_en.htm

- Jakson, R. (2007). European Institutions and the Contribution of Studies of Religious Diversity to Education for Democratic Citizenship. Ed. Robert Jackson and others, *Religion and Education in Europe: Developments, Contexts and Debates* (ss. 27-55). Vol. 3, Münster, New York: Waxmann, 2007.
- Kavas, A. (2007). Fransa'da Dini Kurumlar ve Din Eğitimi. Ed. İlyas Çelebi, *Avrupa Birliği Sürecinde Dini Kurumlar ve Din Eğitimi* (331-387). İstanbul: Ensar Yay.
- Knauth, T. and A. K. (2008). European Comparison: Religion in School. Ed. Thorsten Knauth and Others, *Encountering Religious Pluralism in School and Society* (ss.397-404). vol. 5, Münster, New York: Waxmann.
- Kuru, A. (2011). *Pasif ve Dışlayıcı Laiklik: ABD, Fransa ve Türkiye*. İstanbul: İstanbul Bilgi Üniversitesi Yayınları.
- Laudrup, C. (2009). A European Battlefield: Does the EU Have a Soul? Is Religion in or out of Place in the European Union? *State and Society*, 37:1-2, 51-63.
- Lewy, G. (1996). *Why America Needs Religion: Secular Modernity and Its Discontents*. Grand Rapids, Michigan: William B. Eerdmans Pub.
- Miedema, S. (2007). Context, Debates and Perspectives in Education in Europe: A Comparative Analysis. Ed. Robert Jackson and others, *Religion and Education in Europe: Developments, Contexts and Debates* (ss. 267-283). Vol. 3, Münster, New York: Waxmann.
- Monsma, S. V. and J. C. S. (1997). *The Challenge of Pluralism: Church and State in Five Democracies*, Lanham, Md.: Rowman and Littlefield.
- Mumcu, A. (1960). Almanya'da Din ve İdare Hukuku Münasebetleri (Tarihi Gelişim ve Bugünkü Durum). *Ankara Üniversitesi Hukuk Fakültesi Dergisi*, XVII/I-4, 183-217.
- Skeie, G. (2007). Religion and Education in Norway. Ed. Robert Jackson and others, *Religion and Education in Europe: Developments, Contexts and Debates* (ss. 221-241). Vol. 3, Münster, New York: Waxmann.
- Stark, R. L. R. I. and R. F. (1996). Religion, Science, and Rationality. *The American Economic Review*, vol. 86, no. 2, 433-437.
- Şencan, H. (2011). *Bazı Avrupa Ülkelerinde Din ve Devlet İlişkisi*, Ankara: TBMM Araştırma Merkezi Müdürlüğü.
- Wallace, A. F. C. (1966). *Religion: An Anthropological View*, New York: Random House.
- Weisse, W. (2007). The European Research Project on Religion and Education 'REDCo'. An Introduction. Ed. Robert Jackson and others, *Religion and Education in Europe: Developments, Contexts and Debates* (ss. 9-25). Vol. 3, Münster, New York: Waxmann.
- Willaime, J. P. (2007). Different Models for Religion and Education in Europe. Ed. Robert Jackson and others, *Religion and Education in Europe: Developments, Contexts and Debates* (ss. 57-66). Vol. 3, ed., Waxmann, Münster, New York: 2007, ss. 57-66.
- _____. (2007). Teaching Religious Issues in French Public Schools. Ed. Robert Jackson and others, *Religion and Education in Europe: Developments, Contexts and Debates* (87-101). Vol. 3, Münster, New York: Waxmann.
- Zinnbauer, B. J. and K. I. P. (2000). Working with the Sacred: Four Approaches to Religious and Spiritual Issues in Counseling. *Journal of Counseling and Development*, vol 78, no 2, 161-172.